

Навчально-методичні матеріали

**Книш Віталій Васильович
Бурлак Оксана Василівна**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

*методичні вказівки для підготовки до практичних занять студентів
денної форми навчання*

Івано-Франківськ, 2022

Затверджено на засіданні кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника» протоколом №1 від 31 серпня 2022 року

Книш В.В., Бурлак О.В. Методичні рекомендації для підготовки до семінарських (практичних) занять з «Конституційне право» для студентів денної форми навчання / Книш В.В., О.В. Бурлак. – Івано-Франківськ: Юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника», 2022. – 25 с.

Методичні рекомендації розроблені на основі навчального плану навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника» і призначені для підготовки до семінарських/ (практичних) занять з курсу «Конституційне право», а також підготовки до здачі іспиту. В даних методичних вказівках прописані рекомендації для кожної теми спецкурсу, практичні завдання до семінарських/ практичних занять, переліки питань, які виносяться на обговорення на занятті, терміни та ключові поняття, задачі, тестові завдання. Поданий перелік доктринальних джерел та нормативно-правових актів.

Методичні вказівки з дисципліни «Конституційне право» призначені для студентів, аспірантів, науковців та викладачів.

©Книш В.В., Бурлак О.В. 2022

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	4
СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ.....	5
Модуль 1. «Загальна частина: Галузь конституційного права зарубіжних країн. Права людини, конституційний статус особи. Форма держав. Виборче право і виборчі системи зарубіжних країн. Громадські об'єднання та політичні партії»	
Тема №1 Виникнення та становлення конституціоналізму, його зміст та структурні елементи.....	5
Тема №2 Місце конституційного права в структурі знань та правових системах.....	6
Тема №3 Конституція як базове джерело конституційного права.....	6
Тема №4 Визначення та характеристика інших джерел конституційного права.....	8
Тема №5 Принципи конституційного права, їх зміст та класифікація.....	9
Тема №6 Права людини як основа конституційного права держави.....	9
Тема №7 Конституційні засади захисту та забезпечення прав та свобод людини.....	10
Тема №8 Конституційно-правовий статус людини і громадянина.....	12
Тема №9 Конституційно-правовий статус громадянства.....	13
Тема №10 Форма правління сучасних держав.....	14
Тема №11 Форма державного устрою.....	15
Тема №12 Форми безпосередньої демократії у державі.....	16
Тема №13 Конституційні засади функціонування політичних партій.....	19
Модуль 2 «Особлива частина: Теоретичні основи організації та здійснення державної влади; конституційно-правовий статус парламенту; правовий статус члена парламенту; конституційно-правовий статус глави держави; система органів виконавчої влади; конституційно-правові основи судової влади та правоохоронних органів; адміністративно-територіальний устрій; конституційно-правові основи муніципальної влади; основи національної безпеки.	
Тема №14 Теоретичні основи організації та здійснення державної влади.....	17
Тема №15 Конституційно-правовий статус парламенту.....	18
Тема №16 Правовий статус члена парламенту.....	19
Тема №17 Конституційно-правовий статус глави держави.....	19
Тема №18 Система органів виконавчої влади.....	20
Тема №19 Конституційно-правові основи судової влади та правоохоронних органів.....	20
Тема №20 Адміністративно-територіальний устрій.....	21
Тема №21 Конституційно-правові основи муніципальної влади.....	22
Джерела для підготовки	23

ВСТУП

Конституційне право як галузь права у зарубіжних країнах є однією з базових юридичних дисциплін, що вивчається у вищих навчальних закладах.

За допомогою порівняльного аналізу змісту сучасних конституцій різних країн можна ознайомитися з конституційним устроєм і конституційними інститутами окремих країн, визначити найголовніші тенденції конституціоналізму та особливості конституційного розвитку держав.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є детальне ознайомлення студентів з конституційним правом України та зарубіжних країн.

Метою дисципліни «Конституційне право» є формування у студентів комплексного уявлення про конституційне право як особливу галузь, його структуру, предмет і суб'єктів, джерела та основні підгалузі та інститути; надання необхідних знань вітчизняних і зарубіжних конституційно-правових актів, умінь та навичок правильного їх застосування; формування вмінь і навичок роботи з нормативно-правовими документами, їх грамотну класифікацію, вміння правильно використовувати юридичні терміни; формування наукового світогляду; визначення проблем, що виникають при його застосуванні та шляхи їх усунення.

Завдання навчальної дисципліни «Конституційне право» полягає в системному і комплексному підході до вивчення суті і змісту конституційно-правових явищ, визначення їх ролі і місця в системі сучасних державотворчих правовідносин.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Конституційне право» є опанування студентами теоретичною і нормативною базою вітчизняного та зарубіжного конституційного права; вміння застосовувати на практиці теоретичні знання з конституційних проблем, які виникають у сфері сучасних конституційних відносин; засвоєння студентами концептуальних основ походження та сутності конституційного права; вивчення системи джерел конституційного права; дослідження співвідношення вітчизняного та зарубіжного конституційного права; формування у студентів розуміння інституціональної системи конституційного права; дослідження його галузей.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти у результаті вивчення дисципліни повинні:

знати:

- основні етапи становлення конституціоналізму;
- систему галузі конституційного права;
- види джерел конституційного права України та зарубіжних державах;
- загальні засади конституційного ладу Великобританії, США, країн ЄС, держав арабського світу;
- структуру конституційно-правового статусу людини і громадянина;
- специфіку форм держав зарубіжних країн;
- особливості організації державної влади у різних формах державного правління
- форми реалізації безпосередньої демократії
- особливості функціонування органів державної влади в Україні та зарубіжних країнах

вміти:

- класифікувати джерела конституційного права зарубіжних країн та України;
- аналізувати шляхи та способи прийняття конституцій в різних країнах світу;
- класифікувати права та свободи людини і громадянина;
- аналізувати конституційне законодавство та практику зарубіжних країн та визначати конституційно-правовий статус органів державної влади, форму правління, політико-територіальний устрій держави, її політичний режим;
- порівнювати організаційну структуру та компетенцію вищих органів державної влади зарубіжних країн та України;
- застосовувати отримані знання в подальшій професійній діяльності;
- вільно володіти юридичною термінологією, та основами юридичної техніки.

СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Виникнення та становлення конституціоналізму, його зміст та структурні елементи (2 год.)

Ключові поняття та терміни: конституціоналізм, конституція, верховенство права, правова держава

Поняття «конституціоналізму», його основні принципи. Основні етапи становлення конституціоналізму. Ідеї конституціоналізму в період Стародавньої Греції та Риму. Велика хартія вольностей 1215 р. Ідеї мислителів Нового часу (Жан-Жак Руссо, Томас Гоббс, Джон Локк, Шарль Монтеск'є та ін.). Перші конституції 18-19 ст. Співвідношення понять «конституція» та «конституціоналізм». Практичний, функційний рівень конституціоналізму. Сучасні моделі конституціоналізму. Історична ретроспектива українського конституціоналізму. Конституція Пилипа Орлика 1710 р., її основні положення. Розвиток ідей конституціоналізму в період відродження української державності (1917-1920 рр.). Стан розвитку конституціоналізму в період встановлення радянської влади (20 ст.). Декларація про державний суверенітет 1991 р. Конституція України 1996 р.

Перелік питань для обговорення:

1. Основні етапи становлення конституціоналізму
  - ✓ Ідеї мислителів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму
  - ✓ Ідеї конституціоналізму в епоху Середньовіччя (Велика хартія вольностей 1215; ідеї Іоана Солсберійського, Марсілія Падуанського, Нікколо Макіавеллі, Жана Бодена та ін.)
  - ✓ Ідеї мислителів Нового часу (Самуель фон Пуфендорф, Іммануїл Кант, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, Вольтер, Жан-Жак Руссо, Шарль Монтеск'є, Томас Гоббс, Джон Локк, Гуго Гроцій, Бенедикт Спіноза)
  - ✓ Перші конституції (Європа, США)
2. Зміст поняття «конституціоналізм», його складові елементи
3. Сучасні моделі конституціоналізму
4. Генезис українського конституціоналізму
  - ✓ Період Київської Русі (IX-XIII ст.),
  - ✓ Литовсько-Руської доба (XIV-XVI ст.),
  - ✓ Період Гетьманщини (XVII-XVIII ст.)
  - ✓ Період національно-визвольних змагань і відродження української державності (1917–1920 рр.)
  - ✓ Радянський період 1936-1991
  - ✓ Сучасний етап (з 1991 р.)

Контрольні запитання:

1. Яке походження терміну «конституціоналізм»?
2. Як співвідносяться поняття «конституціоналізм» та «конституція»?
3. Які мислителі та філософи розвивали ідеї конституціоналізму в античні часи?
4. Який вплив мала Велика хартія вольностей 1215 р. на формування конституціоналізму?
5. Ідеї яких філософів та правознавців мали вплив на формування конституціоналізму в епоху Нового часу? Охарактеризуйте їх
6. Виділіть основні ознаки конституціоналізму;
7. Охарактеризуйте сучасні моделі конституціоналізму
8. В чому проявляється взаємовплив у конституційному регулюванні різних країн та які причини цього явища?
9. Охарактеризуйте значення Конституції Пилипа Орлика 1710 р. у формування українського конституціоналізму
10. Які елементи конституціоналізму закріплено в Конституції України 1996 р.?

Практичне завдання:

Підготуйте доповідь на тему: «Конституціоналізм як основа побудови правової держави»

Тестові завдання:

1. Конституціоналізм – це:

- 1) кодифікований нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, який визначає межі здійснення державної влади й основних прав та свобод людини і є сукупністю правових принципів і норм, що регламентують найважливіші сфери суспільного життя;
- 2) теорія та практика обмеження державної влади в інтересах громадянського суспільства, захисту прав та свобод людини;
- 3) конституції, що складені у формі декількох нормативно-правових актів

2. Велика хартія вольностей 1215 р....

- 1) обмежувала права Монарха та розширювала права та свободи підданих
- 2) скасовувала діяльність представницького правління – загальної ради королівства

Тема 2. Місце конституційного права в структурі знань та правових системах (2 год.)

Ключові поняття та терміни: конституційне право, державне право, суверенітет народу, конституційно-правові відносини, конституційно-правова норма

Поняття конституційного права як галузі права. Співвідношення термінів «конституційне право» та «державне право». Предмет конституційного права. Конституційно-правові відносини. Суб'єкти конституційно-правових відносин в Україні та зарубіжних країнах. Об'єкти конституційно-правового регулювання. Конституційно-правові інститути. Поняття та особливості норм конституційного права. Критерії класифікації та види конституційно-правових норм. Структура конституційно-правових норм. Місце галузі конституційного права в системі національного права. Зв'язок конституційного права із соціальними нормами внутрішнього права країни.

Перелік питань для обговорення:

1. Поняття та предмет конституційного права як галузі права
2. Конституційно-правові відносини та їх учасники
3. Система галузі конституційного права та загальна характеристика її елементів.
4. Місце галузі конституційного права в системі національного права
5. Конституційне право та інші соціальні норми, що діють у внутрішньому праві країн

Контрольні запитання:

1. Чому термін «конституційне право» набув ширшого поширення ніж «державне право»?
2. Визначте предмет конституційного права
3. Які суспільні відносини можна віднести до конституційно-правових відносин?
4. Визначте суб'єктів конституційно-правових відносин
5. Що є об'єктом конституційно-правових відносин?
6. Охарактеризуйте принципи конституційного права
7. Які конституційно-правові інститути вам відомі?
8. Яким чином можна класифікувати конституційно-правові норми?
9. В чому проявляється людиноцентриська спрямованість Конституції?
10. Наведіть приклади, коли положення конституційного права складають основу для формування інших галузей права
11. Яким чином конституційне право пов'язане з релігією, нормами моралі та мистецтвом?

Практичні завдання:

1. Зобразіть схематично систему галузі конституційного права
2. Визначте структуру статті Конституції України. Стаття 70: Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років

Тестові завдання:

1. Конституційне право – це ...

- 1) правова система, яка являє собою сукупність юридичних норм, що закріплюють політичну систему суспільства, економічну систему держави, форму правління, форму територіального устрою, правовий статус особи, виборче право, виборчу систему, політичний режим й інші найважливіші інститути даної держави.
- 2) основна галузь права держави, яка являє собою сукупність юридичних норм, що закріплюють політичну систему суспільства, економічну систему держави, форму правління, форму територіального устрою, правовий статус особи, виборче право, виборчу систему, політичний режим та інші найважливіші інститути даної держави.
- 3) основна галузь права держави, яка являє собою сукупність юридичних норм, що закріплюють політичну систему суспільства, економічну систему держави, форму правління, форму територіального устрою, правовий статус особи, виборче право, виборчу систему, дискреційні повноваження органів державної влади та інші найважливіші інститути даної держави.

2. Систему конституційного права складають...

- 1) об'єкти та суб'єкти конституційних правовідносин
- 2) органи державної влади та недержавні об'єднання
- 3) принципи, інститути та норми конституційного права

Тема 3. Конституція як базове джерело конституційного права (4 год.)

Ключові поняття та терміни: конституція, писана конституція, неписана конституція, октройована конституція, фіктивна конституція, договірна конституція

Визначення терміну «конституція». Особливості еволюційного розвитку конституцій. Характеристика перших конституцій в США та Європі. Класифікація сучасних конституцій. Гарантійні, номінальні та фіктивні конституції в сучасних державах. Писані та неписані конституції. Правова характеристика писаних не кодифікованих конституцій та неписаних конституцій (на прикладі Великобританії та Швеції). Постійні та тимчасові конституції. Особливості прийняття октройованих, договірних та «народних» конституцій. Характеристика гнучких, жорстких та змішаних конституцій. Юридичні властивості конституції. Порядок прийняття та внесення змін до конституцій. Характеристика Конституції України та її місце в системі джерел конституційного права.

Заняття 1 (2 год.)

Перелік питань для обговорення:

1. Поняття конституції та особливості її еволюційного розвитку
2. Функції конституції
3. Структура конституції
4. Види сучасних конституцій, їх класифікація
5. Юридичні властивості конституції

Заняття 2 (2 год.)

Перелік питань для обговорення:

1. Порядок прийняття та внесення змін до конституцій
2. Характеристика Основного закону ФРН
3. Характеристика Канади
4. Характеристика Конституції США
5. Характеристика Конституції України та її місце в системі джерел конституційного права

Контрольні запитання:

1. Визначте, які перші конституції виникли в Англії, США та Європі.
2. Чому конституції в сучасному світі є невіддільним атрибутом держави?
3. Визначте за якими критеріями можна класифікувати конституції та охарактеризуйте їх
4. Чим відрізняються неписані конституції від писаних некодифікованих?
5. Охарактеризуйте конституцію Ізраїлю. Чому її відносять до змішаних конституцій?
6. Поясніть чому конституції потребують особливого порядку прийняття та внесення змін?
7. В чому полягає найвища юридична сила Конституції України?

Практичні завдання:

1. Складіть таблицю за зразком: «Порівняльна характеристика Конституції Франції та Основного закону ФРН»

	Франція	ФРН
Рік прийняття		
Структура документу (основні розділи)		
Розділи, що містяться тільки у вказаному документі		
Процедура внесення змін до Конституції та Основного закону		

2. Не зібравши необхідну кількість голосів народних депутатів України для зміни Конституції України, деякі депутати поставили питання про зміну Конституції України через всеукраїнський референдум. Чи є така вимога закононою?

3. У Верховну Раду України внесений законопроект про зміни до розділу I Конституції України. Законопроект внесений від імені 226 народних депутатів України. Чи повинна Верховна Рада України розглядати цей законопроект?

Тестові завдання:

1. В чому полягає суть Конституції:

- 1) вона відображає потреби домінуючої частини населення
- 1) вона повинна служити владі
- 2) вона закріплює суттєві інтереси людини і держави

Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають

- 1) Перегляд принципу верховенства права

- 2) обмеження прав людини
- 3) розширення прав людини

Тема 4. Визначення та характеристика джерел конституційного права (2 год.)

Ключові поняття та терміни: конституційні закони, органічні закони, звичайні закони, делеговане законодавство, судовий прецедент, конституційний звичай

Поняття «джерела конституційного права». Класифікація джерел конституційного права. Джерела передконституційного змісту. Закон як джерело конституційного права, його ознаки та види. Конституційні закони та їх характеристика. Органічні закони в зарубіжних країнах. Звичайні закони та сфера їхнього регулювання. Відмінність між конституційними законами та звичайними. Міжнародні договори як джерело конституційного права. Характеристика Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. Основні міжнародні договори в сфері прав людини. Підзаконні нормативні акти. Ордонанси Франції, декрети Італії, уповноважуючі закони Іспанії. Акти органів конституційного контролю: американська модель конституційного контролю та європейська. Конституційні судові прецеденти. Конституційні звичаї, сфера їх застосування.

Перелік питань для обговорення:

1. Поняття джерел конституційного права, їх класифікація
2. Основні джерела конституційного права
  - Джерела перед конституційного змісту
  - Закони
  - Міжнародні договори
3. Допоміжні джерела конституційного права
  - Підзаконні нормативні акти
  - Акти органів конституційного контролю
  - Конституційні судові прецеденти
  - Конституційні звичаї

Контрольні запитання:

1. Які причини різноманітності джерел конституційного права у різних країнах світу?
2. Визначте основні ознаки закону?
3. Яка відмінність між конституційними законами та звичайними?
4. Охарактеризуйте Угоду про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. як джерело національного права України.
5. Які акти делегованого законодавства вам відомі?
6. Які органи здійснюють конституційний контроль в країнах Європи та США?
7. Назвіть приклади конституційних звичаїв у Великобританії

Практичні завдання:

1. Група народних депутатів звернулася до Верховного Суду України з проханням надати офіційне тлумачення ст. 55 Конституції України про право звернення до суду. Які дії повинен здійснити Верховний Суд України?
2. Студент Х, відповідаючи на семінарському занятті зазначив, що неписана конституція у Великій Британії характеризується тим, що їй притаманна неписана форма, а її положення сформувалися в результаті тривалої повторюваної типізованої поведінки владних суб'єктів у конституційно-правовій сфері, яка (поведінка) стала загальноновизнаною й перетворилася на звичаєве правило. Оцініть відповідь студента.
3. Складіть схему джерел галузі конституційного права України, розташовуючи їх за юридичною силою.

Тестові завдання:

1. Яким країнам в найбільшій мірі притаманний конституційний судовий прецедент як джерело конституційного права?

- 1) США, Канада, Австралія
- 2) Франція, Італія Німеччина
- 3) Японія, Китай, Індія

2. Акти делегованого законодавства у Франції мають назву:

- 1) декрети
- 2) уповноважуючі закони
- 3) ордонанси

Тема 5. Принципи конституційного права, їх зміст та класифікація (2 год.)

Ключові поняття та терміни: принципи права, загальні та спеціальні принципи, принцип поваги прав людини, принцип розподілу влади, принцип верховенства права

Визначення змісту принципів конституційного права. Юридичні ознаки конституційних принципів. Класифікація принципів конституційного права. Загальні та спеціальні принципи конституційного права. Матеріальні та процесуальні принципи конституційного права. Принцип поваги до прав людини та основних свобод. Аналіз міжнародно-правових актів щодо розкриття змісту поваги до прав людини. Характеристика Конституції України в частині закріплення принципу поваги до прав людини. Принцип розподілу влади, історична ретроспектива його становлення. Складові принципу розподілу влади. Конституційне забезпечення втілення вимог принципу розподілу влади. Система стримувань та противаг. Принцип верховенства права. Доповідь Венеціанської комісії «Про верховенство права» 2011 р. Визначення принципу верховенства права в Конституції України. Принципи конституційного права країн романо-германської правової сім'ї. Принципи конституційного права в країнах англо-американської правової сім'ї. Принципи конституційного права в країнах релігійного права та далекосхідної групи.

Перелік питань для обговорення:

1. Поняття «принципи конституційного права» та їх юридичні ознаки
2. Класифікація принципів конституційного права
3. Універсальні принципи конституційного права
4. Принципи конституційного права країн романо-германської правової сім'ї (континентального права)
5. Принципи конституційного права країн англо-американської правової сім'ї (загально права)
6. Принципи конституційного права країн релігійного права та далекосхідної групи

Контрольні запитання:

1. Де, як правило, закріплюються принципи конституційного права?
2. Наведіть приклади принципів матеріального та процесуального конституційного права
3. Які міжнародно-правові документи розвивають зміст принципу поваги до прав людини та основних свобод?
4. Дайте характеристику Загальній декларації прав людини 1948 р. з точки юридичної обов'язковості її норм
5. Які засоби та процедури забезпечують втілення вимог принципу розподілу влади в політичну і правову практику?
6. Поясніть, що включає в себе система стримувань та противаг
7. Яким чином Венеціанська комісія характеризує поняття «верховенство права»?
8. Як принцип верховенства права характеризується Конституцією України?
9. На яких підставах держави об'єднують в одну правову сім'ю?
10. Чому принципи конституційного права у різних правових сім'ях різняться між собою?

Практичне завдання: Підготуйте порівняльну таблицю: «Механізм стримувань та противаг в Україні та Польщі»

	Польща	Україна
Законодавча влада		
Виконавча влада		
Судова влада		

Тестові завдання:

1. Які з перелічених принципів конституційного права є загальними?

- 1) Принцип універсальності конституційного права, принцип публічності конституційного права
- 2) Принцип організації та діяльності органів державної влади, принципи місцевого самоврядування
- 3) Принципи основ конституційного ладу, принципи конституційно-правового статусу людини

2. Який із принципів характерний для країн романо-германської правової сім'ї?

- 1) принцип пріоритету судового прецеденту
- 2) другорядного значення законів та підзаконних актів
- 3) принцип пріоритету закону над іншими джерелами права

Тема 6. Права людини як основа конституційного права держави (2 год.)

Ключові поняття та терміни: права людини, свободи людини, позитивні права, негативні права, абсолютні права, відносні права, права громадянина, громадянські права, політичні права, соціальні права, економічні права, культурні права

Визначення змісту поняття «права людини». Відмінність між правами людини та свободами. Ознаки основних прав людини. Природні та невідчужувані права людини. Взаємозалежний, загальний та правовий

характер прав людини. Права людини як кінцева мета діяльності всіх органів державної влади. Відмінності між правами людини та громадянина. Класифікація прав людини. «Позитивні» та «негативні» права, допустимі межі втручання держави у їх реалізацію. Характеристика «Біль про права» США 1792 р. в контексті «негативних» прав. Характеристика громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав. Абсолютні та відносні права, можливості їхнього легітимного обмеження. Покоління прав людини.

Перелік питань для обговорення:

1. Поняття та зміст прав та свобод людини
2. Основні властивості прав людини
3. Права людини і права громадянина
4. Класифікація прав людини
5. Покоління прав людини

Контрольні запитання:

1. Які міжнародно-правові акти закріплюють каталог прав людини?
2. Яка відмінність між правами та свободами людини?
3. Поясніть в чому полягає невідчужуваність прав людини
4. Наведіть приклади, які демонструють взаємозалежний характер прав людини
5. Обґрунтуйте свою позицію щодо того чи правомірним є усунення іноземців у здійсненні ними політичних прав
6. Охарактеризуйте Біль про права США 1792 р. з точки зору наявності в ньому «негативних» прав людини.
7. Чи можна колективні права вважати сукупністю індивідуальних прав людини?
8. Ким в науці міжнародного права запропонована ідея поділу прав людини на покоління?

Практичні завдання:

1. В одному з міст Луганщини громадянин прийшов на прийом до міського голови і пояснив секретарю питання, з яким він звертається, українською мовою. Вона попросила його висловити свої проблеми російською, тому що української мови не розуміє. Громадянин відмовився. Тоді секретар сказала, що на прийом він не потрапить, бо відмовляється пояснити суть свого питання. Дайте правовий коментар.
2. Студент Олексій прочитавши статті 24 та 54 Конституції України прийшов до висновку, що їхнє формулювання є некоректним та таким, що дискримінує права іноземців. Оскільки права, вказані у цих статтях, повинні гарантуватися усім людям, а не лише громадянам, як це передбачено в міжнародно-правових актах. Поясніть свою позицію щодо цієї ситуації, обґрунтувавши її із посиланням на положення Конституції.

Стаття 24: Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Стаття 54: Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Тестові завдання:

1. Щодо прав та свобод людини держава не має права:

- 1) розширювати зміст прав та свобод людини у законах
  - 2) обмежувати права людини під час ухвалення законів та внесення змін до конституції
  - 3) закріплювати у національному законодавстві каталог прав та свобод людини, визначений
- 2. Яке із вказаних прав належить до абсолютних, тобто таких прав, що потребує абсолютного захисту від держави та не підлягає обмеженню?**
- 1) право на свободу пересування
  - 2) право на вільне вираження своїх поглядів
  - 3) право не зазнавати катування, інших видів жорсткого поводження чи покарання

Тема 7. Характеристика основних видів прав людини (2 год.)

Ключові поняття та терміни: каталог прав людини, громадянські права, політичні права, соціальні права, економічні права, культурні права

Історія прийняття Загальної декларації прав людини 1948 р. Значення ЗДПЛ (міжнародний аспект, національний). Правова природа ЗДПЛ. Каталог прав людини. Громадянські права людини: право на життя, на свободу та особисту недоторканність, на недоторканність житла, таємницю кореспонденції, заборону втручання в особисте та сімейне життя, на свободу пересування, свободу думки та слова, вільне вираження поглядів та переконань, право на інформацію. Політичні права: рівний доступ до державної служби, Звернення до державних органів, право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільнообраних представників, право на проведення зборів, мітингів та демонстрацій, право на свободу об'єднання у політичні партії, громадські організації. Соціальні права: право на працю, на житло, на достатній життєвий рівень. Право

на страйк, а відпочинок, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Економічні права: Право на здійснення підприємницької діяльності, право на власність. Культурні права людини: право на освіту, доступ до культурних цінностей, свободу художньої і технічної творчості, право вільно брати участь у культурному житті суспільства, право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Перелік питань для обговорення:

1. Передумови створення Загальної декларації прав людини, її зміст та юридична природа.
2. Громадянські права людини
3. Політичні права людини
4. Соціально-економічні права людини
5. Культурні права людини

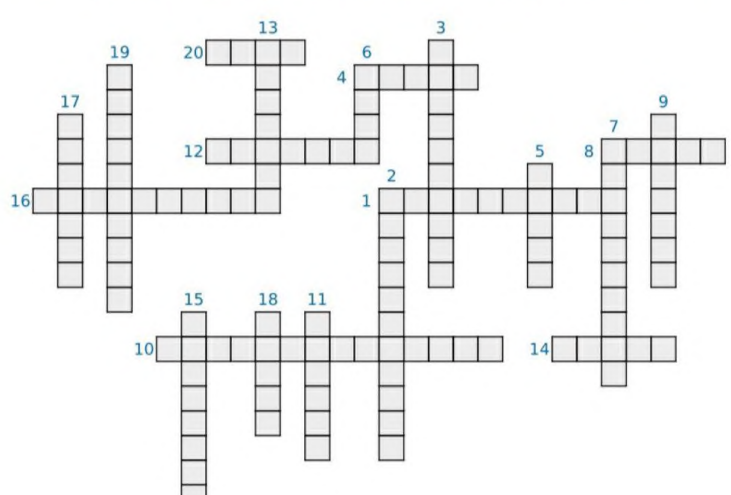
Семінарське заняття проходить у формі **презентацій** визначених вище питань.

Вимоги до презентацій:

1. Презентація може мати довільну форму (доповідь, Power Point, колаж тощо).
2. Кожен вид прав повинен містити характеристику конкретних прав людини, що належать до цього виду (наприклад в рамках громадянських прав ви розкриваєте зміст права людини на життя, особисту недоторканність, свободу вираження думки тощо) із посиланням на конкретні міжнародно-правові акти та Конституцію України.
3. Час доповіді – 5-7 хв.

Практичне завдання: розв'язування кросворду «Розділ II Конституції України: Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

1. Конституція України: Розділ II ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх ...
2. Громадяни мають право на участь у ... спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів
3. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і ... інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.
4. Права і свободи людини і громадянина захищаються ...
5. Використання праці ... і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.
6. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням ...
7. Кожен має право на підприємницьку ..., яка не заборонена законом.
8. Ніхто не може бути ... притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.
9. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, ... походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення ... інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.
11. ... і релігійні організації в Україні відокремлені від держави
12. Особа не несе відповідальності за ... давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.
13. Повна загальна ... освіта є обов'язковою.
14. Не допускається проникнення до ... чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи пошуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.
15. Кожен має право ..., користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.
16. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє ... одяг, житло.
17. Кожен зобов'язаний сплачувати ... і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.
18. Усі люди є вільні і ... у своїй гідності та правах

19. Кожен зобов'язаний мати право ....

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками ...., кольору шкіри, політичних, релігійних та інших

20. переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Тема 8. Конституційні засади захисту та забезпечення прав та свобод людини (2 год.)

Ключові поняття та терміни: нормативні гарантії, інституційні гарантії, омбудсман, конституційна скарга, міжнародні стандарти прав людини, обмеження прав людини

Зміст поняття «гарантії прав та свобод людини. Нормативні гарантії реалізації прав та свобод людини, визначення матеріальних та процесуальних гарантій. Інституційні юридичні гарантії. Роль громадських організацій у захисті і забезпеченні прав людини. Самозахист як структурний елемент національної системи захисту прав людини. Складові права на судовий захист. Конституційна скарга як гарантія захисту прав людини. Умови подання конституційної скарги. Інститут омбудсмана, його конституційно-правовий статус в Україні та зарубіжних країнах. Акти Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Поняття міжнародного стандарту прав людини. Універсальна система захисту прав людини: головні та допоміжні органи ООН, конвенційні органи, спеціалізовані установи ООН; Міжнародний кримінальний суд. Регіональна система захисту прав людини : Рада Європи, Європейський Союз, Організація американських держав, Африканський союз, Організація ісламського співробітництва.

Перелік питань для обговорення:

1. Види гарантій реалізації прав та свобод людини
2. Національна система захисту прав людини
3. Міжнародні стандарти прав людини та універсальна система їх захисту
4. Регіональний механізм захисту прав людини
5. Конституційні засади обмеження прав та свобод людини

Контрольні запитання:

1. Чи погоджуєтесь ви із твердженням, що права та свободи людини, які не підтверджені гарантіями їх реалізації носять декларативний характер? Обґрунтуйте свою позицію.
2. Яка роль громадських організацій у захисті і забезпеченні прав людини? Які громадські організації у цій сфері вам відомі?
3. Що включає в себе право на судовий захист? Як це регламентується міжнародно-правовими документами та Конституцією України?
4. Які умови подання конституційної скарги в Україні?
5. Які назви інститут омбудсмана має у різних країнах? У яких сферах він може функціонувати, наведіть приклад?
6. Який правовий статус Уповноваженого Верховної Ради з прав людини?
7. Які органи ООН здійснюють свої повноваження в сфері захисту і забезпечення прав людини?
8. Які міжнародні стандарти в сфері прав людини прийняті в рамках Ради Європи та Європейського Союзу та які механізми захисту створені у цих організаціях?

Практичні завдання:

1. Підготуйте порівняльну таблицю «Інститут спеціалізованого омбудсмана: досвід України та зарубіжних країн» за зразком:

Україна	Швеція	ФРН

2. Громадянин Х звернувся до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини з проханням розглянути його звернення про порушення його прав сусідом Y, який незаконно привласнив собі його земельну ділянку. Громадянин Х при цьому послався на ст.17 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з

прав людини», що Уповноважений повинен розглянути його звернення. Дайте правовий коментар цій ситуації із посиланням на законодавство України.

3. Громадська організація «Справедливість» збрала 3,5 млн. підписів на підтримку всеукраїнського референдуму щодо вступу України в НАТО. Однак Президент відмовився видати Указ про проголошення референдуму за народною ініціативою. Бездіяльність глави держави була оскаржена у всіх судових інстанціях, однак безрезультатно. Після цього громадська організація звернулася з відповідною скаргою до Європейського суду з прав людини. Скарга до розгляду прийнята не була. Чому?

Тестові завдання:

1. Хто може подавати конституційну скаргу?

- 1) громадяни України, іноземці, особи без громадянства
- 2) юридичні особи
- 3) обидві відповіді вірні

2. Омбудсман розглядає скарги громадян щодо порушення їхніх конституційних прав...

- 1) Органами державної влади та їх посадових осіб
- 2) Громадянами, іноземцями та особами без громадянства цієї країни
- 3) Обидві відповіді вірні

Тема 9. Конституційно-правовий статус людини і громадянина

Ключові поняття та терміни: конституційний статус особи, конституційна правосуб'єктність, позбавлення громадянства, втрата громадянства, біпатризм, безгромадянство, конституційні обов'язки.

Поняття конституційного статусу особи, його структурні елементи. Розмежування конституційного та конституційно-правового статусу особи. Конституційна правосуб'єктність. Момент виникнення правоздатності особи, випадки її законного обмеження. Дієздатність особи, повна та часткова дієздатність. Деліктоздатність суб'єкта права. Загальна та спеціальна конституційна правосуб'єктність. Громадянство як елемент конституційного статусу особи. Принципи громадянства України. Документи, що підтверджують громадянство України. Конституційні обов'язки людини і громадянина. Порівняння конституційних обов'язків в Україні та зарубіжних країнах (Австрія, Іспанія, Італія, Болгарія, Японія).

Перелік питань для обговорення:

1. Поняття конституційного статусу особи та його структура
2. Конституційна правосуб'єктність особи
3. Громадянство як елемент конституційного статусу особи
4. Конституційні обов'язки особи

Контрольні запитання:

1. Яка різниця між конституційним та конституційно-правовим статусом особи?
2. Які нормативно правові акти регламентують конституційно-правовий статус особи?
3. Які елементи включає в себе конституційна правосуб'єктність?
4. У яких випадках особа має спеціальну правосуб'єктність, наведіть приклад?
5. Чи заборонене подвійне чи множинне громадянство в Україні? Поясніть свою позицію в контексті принципу єдиного громадянства.
6. Чи впливає спосіб, час набуття громадянства на обсяг прав громадян? Як це питання вирішується в Україні та зарубіжних країнах?
7. Наведіть приклади конституційних обов'язків зарубіжних країн, яких немає в Конституції України.

Практичні завдання:

1. Максиміліан отримав громадянство України у 2015 році, вийшовши при цьому з громадянства Вірменії. Протягом двох років перебування на території України Максиміліана 12 разів затримували за водіння у нетверезому стані, 5 разів – за хуліганські дії, 2 рази – дрібні крадіжки та 1 раз – за неоплачений обід в ресторані. Відтак Максиміліана було затримано, повідомлено про втрату громадянства та депортовано на територію Вірменії. При цьому Максиміліан став особою без громадянства. Дайте правову оцінку ситуації на основі міжнародних актів.
2. Громадянин України Іваненко отримав другий паспорт громадянина Польщі. Чи порушив цей громадянин принцип єдиного громадянства?
3. Громадянин іноземної держави одружився з громадянкою України. Чи має право громадянин іноземної держави автоматично набути громадянство України?

Тестові завдання:

1. Деліктоздатність – це ...

- 1) змога мати передбачені законом суб'єктивні права та юридичні обов'язки, здатність бути їхнім носієм

- 2) здатність особи своїми діями набувати прав й обов'язків, самостійно реалізовувати їх
- 3) здатність суб'єкта права нести юридичну відповідальність за свої протиправні вчинки

2. Множинне громадянство в Україні ...

- 1) заборонене
- 2) не визнаються його правові наслідки
- 3) обидві відповіді вірні

Тема 10. Конституційно-правовий інститут громадянства

Ключові поняття: філіація, натуралізація, реінтеграція, репатріація, припинення громадянства, позбавлення громадянства, апатриди, біженець, внутрішньо переміщена особа

Філіація як спосіб набуття громадянства (принцип «права крові», принцип «права ґрунту»): законодавство України та зарубіжних країн. Натуралізація як спосіб набуття громадянства за волевиявленням особи. Умови натуралізації. Надання громадянства як акт вдячності (дарування), особливості процедури та правові наслідки. Реінтеграція та репатріація. Розмежування понять втрата громадянства та позбавлення громадянства. Випадки обмеження права на вихід із громадянства. Підстави втрати громадянства. Правовий режим іноземних громадян: національний режим, режим найбільшого сприяння, спеціальний (преференційний) режим, режим взаємності (ідентичності). Підстави неможливості видворення або видачі іноземних громадян. Апатриди та їх конституційно-правовий статус. Принцип неприпустимості без громадянства. Конституційно-правовий статус біженців: аналіз міжнародного та національного права. Особливості конституційно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Перелік питань для обговорення:

1. Способи набуття громадянства
2. Способи припинення громадянства
3. Конституційно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства
4. Конституційно-правовий статус біженців
5. Засади конституційного статусу внутрішньо переміщених осіб

Контрольні запитання:

1. Якими способами набувається громадянство в порядку філіації?
2. Які умови натуралізації передбачені в законодавствах іноземних країн та України?
3. Які правові наслідки надання громадянства в порядку дарування?
4. Які правові режими надаються іноземним громадянам?
5. Якими міжнародно-правовими документами регламентується статус біженців?
6. Якими особливостями характеризується правовий статус біженців в Україні?
7. Які характерні риси притаманні конституційно-правовому статусу ВПО відповідно до законодавства України?

Практичні завдання:

1. Підготувати есе на тему: «Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні»
2. На одній із зупинок громадського транспорту міста Івано-Франківська працівники патрульної поліції знайшли кошик з немовлям. У кошику містилась записка, що немовля звать Стівен, який є сином іноземної пари, що приїхала навчатись з-закордону. У записці вказувалось, що пара не готова на цьому етапі їхнього життя брати на себе відповідальність щодо виховання дитини, оскільки не мають можливості поєднати його виховання та навчання. Чи можна вважати знайдену дитину особою без громадянства, оскільки громадянство батьків не відоме?
3. Після нелегального перетину кордону на територію України потрапила сім'я з двох осіб без громадянства. Вже на території України у них народилася дитина. Чи буде надано такій дитині громадянство України?
4. Дитина батьків апатридів, які постійно на законних підставах проживають на території України, народилася за межами України і не набула громадянства іноземної країни за місцем народження. Чи залишиться дитина апатридом як і її батьки?
5. Студентка Вінницького медичного університету Марія, громадянка України, одружилась із громадянином Єгипту, також студентом згадуваного навчального закладу. У них народилась донька. Чи буде вона громадянкою України?

Тестові завдання:

1. Множинне громадянство в Україні

- 1) заборонене
- 2) не визнаються його правові наслідки
- 3) обидві відповіді вірні

2. Позбавлення громадянства в Україні

- 1) є формою покарання за протиправну чи політично некоректну поведінку та застосовується судовими органами
- 2) тотожне поняттю «втрата громадянства»
- 3) неприпустиме

Тема 11. Форма правління сучасних держав

Ключові поняття та терміни: форма держави, монархія, абсолютна монархія, конституційна монархія, дуалістична монархія, парламентська монархія, республіка, президентська республіка, парламентська республіка, змішана республіка, демократичний режим, авторитарний режим, тоталітарний режим

Визначення змісту поняття «форма держави», її структурні елементи. Причини різноманітності форм держави. Монархія як форма правління та її характерні ознаки. Сучасні системи правонаступництва в зарубіжних країнах.

Абсолютна монархія, її основні риси. Дуалістична та парламентська монархії, Схожість і відмінність президентської та парламентської республік. Змішані форми правління, їх особливості в зарубіжних країнах. Характеристика України за формою державного правління. Визначення поняття «форма політичного режиму». Демократичний політичний режим, його характерні риси. Недемократичні політичні режими: авторитарний та тоталітарний, їх особливості.

Перелік питань для обговорення:

1. Форма держави як інститут конституційного права
2. Монархія як форма правління та її характерні ознаки
3. Республіканська форма правління
4. Політичний режим в сучасних країнах

Контрольні запитання:

1. Які фактори впливають на різноманітність форм держав у світі?
2. Які структурні елементи входять до поняття «форма держави»?
3. Охарактеризуйте порядок престолонаслідування у Великій Британії, Нідерландах, арабських та африканських країнах?
4. Чим відрізняється дуалістична від парламентської монархії?
5. Що таке контрастигація?
6. Поясніть відмінність між прямими та непрямыми виборами президента
7. Визначте основні риси президентської, парламентської та змішаної республік
8. Охарактеризуйте Україну за формою державного правління
9. Наведіть приклади держав з демократичним, авторитарним та тоталітарними режимами. Визначте основні риси цих політичних режимів.

Практичні завдання:

1. Підготуйте порівняльну таблицю на тему : «Різновиди республіканської форми правління в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз»:

	США (президентська республіка)	ФРН (парламентська республіка)	Україна (змішана республіка)
Статус глави держави			
Обрання глави держави			
Контрасигнування актів глави держави			
Формування уряду			
Розпуск парламенту			

2. У країні Х введено посаду президент, яка за конституцією передається у спадок. Чи є така країна президентською республікою?

Тестові завдання:

1. Про який вид монархії іде мова: «влада монарха обмежена конституцією або конституційними актами, проте монарх формально і фактично зберігає широкі повноваження»

- 1) Абсолютна монархія
- 2) Дуалістична монархія
- 3) Парламентська монархія

2. Яка форма правління передбачає, що посада президента і глави уряду поєднується в одній особі?

- 1) Президентська республіка
- 2) Парламентська республіка
- 3) Напівпрезидентська республіка

Тема 12. Форми державного устрою в зарубіжних країнах

Ключові поняття та терміни: державна територія, територіальне верховенство, територіальний устрій, унітарна держава, федеративна держава, територіальна автономія, регіоналістична держава

Поняття та зміст державної території. Територіальне верховенство, складові поняття. Територіальний устрій держави. Політична самостійність територіальних одиниць. Вертикальний поділ влади між центром та територіальними одиницями. Види унітарних держав та їх ознаки. Федеративні держави та їх ознаки. Види федерацій. Способи створення федерацій. Симетричні і асиметричні федерації, їх характеристика. Правовий статус суб'єктів федерації. Принципи побудови зарубіжних федерацій. Договірні, конституційні та договірно-конституційні федерації, їх особливості. Територіальні автономії. Регіоналістична держава, її ознаки.

Перелік питань для обговорення:

1. Поняття та зміст державної території
2. Поняття територіального устрою держави в зарубіжних країнах
3. Види унітарних держав та їх ознаки
4. Види федеративних держав та їх ознаки
5. Юридичний статус територіальних автономій
6. Регіоналістична держава

Контрольні запитання:

1. Яким чином слід розуміти поняття «територія держави» в конституційному праві держави та міжнародному праві?
2. Які елементи включає в себе поняття « територіальне верховенство»?
3. Яким чином можна класифікувати держави за територіальним устроєм? Як саме впливає політична самостійність територіальних одиниць на вказану класифікацію?
4. Які риси притаманні унітарним державам?
5. Які види унітарних держав вам відомі?
6. Який правовий статус мають суб'єкти федерації у зарубіжних країнах?
7. Яка різниця у правовому статусі політичної автономії та адміністративної?
8. Які риси федерації та унітарної держави поєднує у собі регіоналістична держава?

Практичні завдання:

1. Підготуйте порівняльну таблицю «Правовий статус суб'єктів федерації США та Швейцарії»
2. Оцініть вірність чи хибність даного твердження: «Унітарними децентралізованими є держави, в яких розподіл повноважень між центральними та місцевими органами публічної влади здійснюється наступним чином: поряд із призначеними з центру чиновниками існують обрані населенням муніципальні органи».

Тестові завдання:

1. Про який територіальний устрій держави іде мова «це єдина цілісна держава, територія якої поділяється виключно на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають суверенних прав»?

- 1) унітарна держава
- 2) федерація
- 3) регіоналістична держава

3. Яка держава (за територіальним устроєм) поєднує у собі такі риси: « Вся територія держави, а не окремі частини, складається з автономних утворень; автономії засновані на принципі неподільності державного суверенітету; територіальні утворення не приймають власних конституцій»?

- 1) регіоналістична держава
- 2) унітарна держава
- 3) федеративна держава

Тема 13. Форми реалізації безпосередньої демократії у державі

Ключові поняття та терміни: безпосередня демократія, вибори, виборче право, принципи виборчого права, виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, змішана виборча система, референдум

Конституційно-правові основи демократії. Безпосередня демократія: поняття, конституційна природа, форми. Поняття та форми представницької демократії. Поняття і соціальне значення виборів. Виборче право сучасних держав. Виборчі системи: поняття та види. Поняття і конституційно-правова регламентація референдумів. Види референдумів. Світова практика щодо підготовки і проведення референдуму, його основні стадії. Нетипові форми безпосередньої демократії. Загальна характеристика виборчого законодавства України. Відповідальність за порушення виборчого законодавства України.

Перелік питань для обговорення:

1. Поняття виборів, їх функції та види
2. Виборче право та його основні його принципи
3. Виборчі системи
4. Виборчий процес в Україні
5. Референдум у зарубіжних країнах

Контрольні запитання:

1. Які форми безпосередньої демократії закріплені в законодавстві іноземних держав?
2. Які функції виконують вибори в сучасних демократичних державах?
3. Які складові містить у собі суб'єктивне виборче право?
4. В чому полягає зміст такого явища у виборчому праві як «абсентеїзм»? Яким чином країни запобігають його появі? Проаналізуйте міжнародно-правові акти у цьому контексті?
5. Проаналізуйте переваги та недоліки мажоритарної на пропорційної виборчої систем
6. Розкрийте сутність і зміст інституту референдуму. Яку роль всеукраїнський референдум відіграв у становленні України як суверенної та
7. незалежної держави?

Практичні завдання:

1. Проаналізуйте нетипові форми безпосередньої демократії в зарубіжних країнах та сформулюйте ваші пропозиції щодо можливого їх впровадження в Україні.
2. Молодого, дуже талановитого економіста після закінчення Дніпропетровського національного університету було запрошено на стажування до США. Через чотири роки цей громадянин повернувся додому й одразу вирішив висунути свою кандидатуру на виборах до Верховної Ради України. Чи зможемо ми побачити його прізвище у бюлетені для голосування?
3. Громадська організація «Справедливість» ініціювала проведення всеукраїнського референдуму щодо зменшення розміру податку на додану вартість (ПДВ) та на даному етапі здійснює збір підписів громадян України. Дайте правовий коментар вказаній ситуації.
4. У зв'язку з від'їздом за кордон громадянин України Іваненко видав довіреність громадянину України Петренку на право голосування замість нього на виборах Президента України. Як слід вчинити дільничній виборчій комісії?

Тестові завдання:

1. У практиці держав таке явище як «абсентеїзм» означає
  - 1) ухилення від участі у виборах, зборах тощо
  - 2) відсутність активного виборчого права
  - 3) зняття кандидатами своїх кандидатур у виборах
2. Яка виборча система передбачає для визначення результатів голосування встановлення виборчої квоти?
  - 1) мажоритарна виборча система
  - 2) пропорційна виборча система
  - 3) правильна відповідь відсутня

Тема 14. Конституційні засади функціонування політичних партій

Ключові поняття та терміни: політична партія, програма партії, передвиборна платформа партії, однопартійна система, двопартійна система, багатопартійна система, консервативна партія, ліберально-демократична партія, соціал-демократична партія, професійна партія, екологічна партія, неонацистська партія, комуністична партія

Поняття політичних партій: ідеологія політичної партії, організаційна структура, методи і засоби діяльності, соціальна база та електорат, фінансова база, політичні лідери. Функції політичних партій. Конституційно-правове регулювання діяльності політичних партій. Принципи діяльності політичних партій. Порядок створення політичних партій. Припинення діяльності політичних партій. Обмеження щодо діяльності

політичних партій. Обмеження щодо членства в політичних партіях. Вимоги щодо прозорості фінансування політичних партій. Державний контроль за діяльністю політичних партій. Поняття «партійної системи». Однопартійна система. Двопартійна система. Багатопартійна система. Класифікація політичних партій. Консервативні партії. Ліберально-демократичні партії. Соціал-демократичні партії. Конфесіональні партії. Екологічні партії. Неофашистські партії. Комуністичні партії.

Перелік питань для обговорення:

1. Поняття політичних партій та їх функції
2. Конституційно-правове регулювання діяльності політичних партій
3. Партійні системи
4. Класифікація політичних партій

Контрольні запитання:

1. Які фактори сприяли прискоренню розвитку політичних партій у світі?
2. Які складові необхідні для функціонування політичних партій?
3. Що означає політичний плюралізм та як він відображається у законодавстві зарубіжних країн?
4. Які існують обмеження щодо діяльності політичних партій? Проаналізуйте на прикладі України та зарубіжних країн.
5. Які джерела фінансування використовують політичні партії у своїй діяльності?
6. Які органи державної влади в Україні здійснюють контроль за діяльністю політичних партій?
7. Яким чином форма правління та політичний режим впливають на партійну систему у країні?
8. Які політичні партії за сучасних умов є найбільш популярними в зарубіжних країнах і беруть участь у роботі парламентів, урядів і муніципальних органів?

Практичні завдання:

1. Підготуйте порівняльну таблицю: «Партійні системи: досвід України за зарубіжних країн»

КНДР	Велика Британія	ФРН	Україна
------	-----------------	-----	---------

2. Визначте, які партійні системи характерні для вказаних країн: Україна, США, ФРН, Велика Британія, КНДР?
3. Проаналізуйте яких елементів не вистачає у вказаній рівності: партія = організаційна структура + методи і засоби діяльності + фінансова база + політичні лідери.

Тестові завдання:

1. **Відповідно до Конституції України членами політичної партії можуть бути**
  - 1) лише громадяни України
  - 2) як громадяни України, так і іноземці
  - 3) усі, хто на законних підставах перебуває на території України
2. **Програма партії – це...**
  - 1) ідеологічний документ, що включає систему поглядів та ідей, в яких відбивається ставлення людей на організацію суспільства
  - 2) документ тактичного характеру, що включає цілі та завдання, з якими партія йде на вибори, що мають відбутися, та містить гасла, лозунги та інші форми зацікавлення виборців
  - документ стратегічного характеру, що включає цілі та завдання, які ставить перед собою політична партія, які вона зобов'язується втілити у життя, якщо прийде до влади (вирішення певних соціальних питань, забезпечення прав і свобод громадян, захисту навколишнього середовища, роззброєння тощо).
  - 3) документ стратегічного характеру, що включає цілі та завдання, які ставить перед собою політична партія, які вона зобов'язується втілити у життя, якщо прийде до влади (вирішення певних соціальних питань, забезпечення прав і свобод громадян, захисту навколишнього середовища, роззброєння тощо).

Тема 15. Теоретичні основи організації та здійснення державної влади (2 год.)

Ключові поняття і терміни: державна влада; орган державної влади, поділ державної влади, система стримувань та противаг, законодавча, виконавча, судова влада.

Питання для обговорення:

1. Поняття, юридична природа та структура державної влади.
2. Конституційні засади організації і здійснення державної влади в Україні.
3. Принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову: теорія та практика застосування в Україні. Система стримувань та противаг.
4. Поняття органу держави, його ознаки та конституційний статус. Класифікація (види) органів державної влади. Демократизація організації і діяльності державного апарату.

5. Система органів державної влади в Україні.

Контрольні та уточнюючі питання:

1. Назвіть поняття та ознаки державної влади.
2. Які засади функціонування державної влади закріплюються в Конституції України?
3. У чому полягає функціонування системи стримувань та противаг державної влади в Україні?
4. Який прояв має демократизація державного апарату в Україні?
5. Дайте визначення поняття «орган державної влади».
6. Які критерії класифікації органів державної влади виділяють в науці конституційного права?
7. Визначте систему органів державної влади в Україні.

Тема 16. Конституційно-правовий статус парламенту та члена парламенту (8 год.)

Ключові поняття і терміни: принцип поділу влади, законодавча влада, Верховна Рада України, народний депутат України, порядок обрання народного депутата України, сесія Верховної Ради України, органи і посадові особи Верховної Ради України, комітети Верховної Ради України, тимчасові комісії Верховної Ради України, депутатські групи і депутатські фракції, законодавчий процес.

Питання для обговорення:

Заняття 1 (4 год.)

1. Український парламентаризм: генеза становлення і сучасний етап розвитку.
2. Підстави і порядок проведення парламентських виборів.
3. Законодавча влада в Україні. Конституційна природа парламенту – Верховної Ради України.
4. Конституційний склад і структура Верховної Ради України.
5. Принципи діяльності Верховної Ради України.
6. Функції і повноваження Верховної Ради України.

Заняття 2 (4 год.)

7. Конституційно-правовий статус органів парламенту.
8. Законодавчий процес у діяльності парламенту.
9. Інші парламентські процедури: установча процедура, процедура здійснення парламентського контролю.
10. Конституційно-правовий статус народного депутата України і правові гарантії його діяльності. Природа депутатського мандата.
11. Підстави дострокового припинення повноважень народного депутата України.
12. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Контрольні та уточнюючі питання:

1. Що таке законодавча влада?
2. Як обирається парламент України?
3. Які функції виконує Верховна Рада України?
4. Назвіть обов'язки народних депутатів України.
5. Охарактеризуйте гарантії діяльності народних депутатів України.

Тема 17. Правовий статус глави держави (4 год.)

Ключові поняття і терміни: Президент України, Інститут президентства, інавгурація, імпічмент, Рада національної безпеки та оборони України, Адміністрація Президента України.

Питання для обговорення:

Заняття 1 (2 год.)

1. Інститут президентства в Україні: історія становлення та сучасний етап розвитку.
2. Роль та місце Президента України в системі органів державної влади.
3. Порядок проведення виборів Президента України.
4. Конституційно-правовий статус Президента України.
5. Порядок вступу на пост Президента України.

Заняття 2 (2 год.)

6. Повноваження Президента України.
7. Акти Президента України.
8. Підстави та порядок припинення повноважень Президента України.
9. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки та оборони.
10. Допоміжні, консультативні та інші органи і служби при Президентові України.

Контрольні та уточнюючі питання:

1. Охарактеризуйте конституційно-правовий статус Президента України.
2. Класифікуйте повноваження Президента України.
3. Назвіть акти Президента України.
4. Окресліть коло повноважень Ради національної безпеки та оборони.
5. Визначте роль допоміжних, консультативних та інших органів і служб при Президентіві України.

Тема 18. Система органів виконавчої влади (6 год.)

Ключові слова та терміни: виконавча влада, Кабінет Міністрів України, міністерство, місцева державна адміністрація, територіальні органи центральних органів виконавчої влади, акти органів виконавчої влади.

Питання для обговорення: виконавча влада, Кабінет Міністрів України, міністерство, місцева державна адміністрація, територіальні органи центральних органів виконавчої влади, акти органів виконавчої влади.

Заняття 1 (2 год.)

1. Виконавча влада в механізмі та апараті держави.
2. Порядок формування Кабінету Міністрів України.
3. Структура і склад Кабінету Міністрів України.
4. Повноваження Кабінету Міністрів України.
5. Підстави та порядок припинення повноважень Кабінету Міністрів України.
6. Конституційно-правова відповідальність Кабінету Міністрів України та його членів.

Заняття 2 (4 год.)

7. Порядок формування центральних органів виконавчої влади України.
8. Система центральних органів виконавчої влади України, їх структура та склад.
9. Класифікація повноважень центральних органів виконавчої влади України.
10. Припинення повноважень центральних органів виконавчої влади України.
11. Порядок формування місцевих органів виконавчої влади України.
12. Структура та склад місцевих органів виконавчої влади України.
13. Повноваження місцевих органів виконавчої влади України.
14. Припинення повноважень місцевих органів виконавчої влади України.

Контрольні та уточнюючі питання:

1. Назвіть склад та порядок формування Кабінету Міністрів України.
2. Надайте конституційно-правову характеристику центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом.
3. В чому полягає функціональна відмінність між інспекціями, службами та агентствами?
4. Які повноваження виконують місцеві державні адміністрації?

Тема 19. Конституційно-правові основи судової влади та правоохоронних органів (8 год.)

Ключові терміни та поняття: судова влада в системі поділу влад; конституційні засади судової влади; судова система України; конституційно-правовий статус суддів; конституційно-правовий статус прокуратури України; контрольно-наглядові та правоохоронні органи в Україні.

Питання для обговорення:**Заняття 1 (2 год.)**

1. Судова влада: поняття, склад і принципи функціонування.
2. Судова система та ієрархія судів України.
3. Правовий Статус Антикорупційного суду України.
4. Конституційні принципи судочинства.
5. Порядок формування суддівського корпусу в Україні.
6. Конституційно-правовий статус суддів.
7. Підстави і порядок припинення повноважень суддів в Україні.

Заняття 2 (2 год.)

8. Конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя.
9. Правоохоронні та контрольно-наглядові органи: система і компетенція.
10. Місце новостворених правоохоронних органів у системі правоохоронних та контрольно-наглядових органів України.
11. Конституційно-правовий статус прокуратури України.
12. Функції і повноваження прокуратури України.
13. Підстави і порядок набуття та припинення повноважень працівників прокуратури України.

14. Порядок формування та повноваження спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Контрольні та уточнюючі питання:

1. Конституційні принципи правосуддя та система судів України.
2. Які вимоги висуває законодавство до члена Вищої ради правосуддя?
3. Підстави для звільнення та припинення повноважень судді.
4. В чому полягає проблема визначення поняття та системи правоохоронних органів України?

Заняття 3 (2 год.)

Ключові терміни та поняття: конституційний контроль; судовий конституційний контроль; конституційна юстиція; Конституційний Суд України; конституційна скарга; юридичні позиції Конституційного Суду України.

Питання для обговорення:

1. Поняття та ознаки конституційної юстиції.
2. Становлення і розвиток конституційної юстиції в Україні.
3. Принципи конституційного судочинства.
4. Правова природа Конституційного Суду України.
5. Функції і повноваження Конституційного Суду України.
6. Склад і порядок формування Конституційного Суду України.

Заняття 4 (2 год.)

7. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України.
8. Суб'єкти і форми звернення до Конституційного Суду України.
9. Стадії конституційного провадження.
10. Поняття та правова природа актів Конституційного Суду України.
11. Види, порядок прийняття та виконання актів Конституційного Суду України.
12. Юридичні позиції Конституційного Суду України: поняття та значення.

Контрольні та уточнюючі питання:

1. Надати змістовно-сутнісну характеристику конституційного контролю.
2. Роз'яснити співвідношення категорій «конституційний контроль», «судовий конституційний контроль» та «конституційна юстиція».
3. Вказати основні етапи становлення та розвитку конституційної юстиції в Україні.
4. Визначити повноваження Конституційного Суду України.
5. Визначити порядок формування Конституційного Суду України.
6. Визначити організаційну структуру Конституційного Суду України.
7. Вказати форми та суб'єктів звернення до Конституційного Суду України.
8. Назвати стадії конституційного провадження.
9. Охарактеризувати порядок оприлюднення актів Конституційного Суду України.
10. Охарактеризувати правову природу рішень і висновків Конституційного Суду України та його юридичних позицій.

Тема 20. Адміністративно-територіальний устрій (2 год.)

Ключові поняття і терміни: державний устрій, територіальна організація, адміністративно-територіальний устрій, унітарна держава, автономія, державна територія, державний кордон.

Питання для обговорення:

1. Поняття та принципи державного устрою.
2. Конституційно-правові ознаки унітарної держави.
3. Державна територія: поняття та склад.
4. Державний кордон: поняття, види, порядок установлення, режими.
5. Територіальний устрій України та порядок вирішення питань територіального розподілу.
6. Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим.
7. Конституційно-правовий статус окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Контрольні та уточнюючі питання:

1. Назвіть конституційні принципи територіального устрою України.
2. Які ознаки унітарності закріплені у Конституції України?
3. Особливості конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим.
4. Розкрийте поняття та склад державної території.
5. Охарактеризуйте адміністративно-територіальний устрій України.

Тема 21. Конституційно-правові основи муніципальної влади (4 год.)

Ключові терміни та поняття: місцеве самоврядування, система місцевого самоврядування, територіальна громада, органи місцевого самоврядування, представницькі органи місцевого самоврядування, виконавчі органи місцевого самоврядування, децентралізація.

Питання для обговорення:

Заняття 1 (2 год.)

1. Становлення інституту місцевого самоврядування в Україні: історична ретроспектива та сучасний період.
2. Поняття і принципи місцевого самоврядування.
3. Система місцевого самоврядування в Україні: загальна характеристика.
4. Децентралізація та її вплив на реформування системи органів місцевого самоврядування в Україні.
5. Порядок проведення місцевих виборів в Україні.
6. Конституційно-правовий статус органів місцевого самоврядування: загальна характеристика.
7. Компетенція органів місцевого самоврядування в Україні.

Заняття 2 (2 год.)

8. Територіальна громада — первинний суб'єкт місцевого самоврядування.
  9. Правове становище сільських, селищних, міських рад, їх голів та виконавчих органів.
  10. Правовий статус районних, районних у місті та обласних рад, їх голів та виконавчих органів.
  11. Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради та правові гарантії його діяльності.
  12. Відносини органів місцевого самоврядування з центральними органами державної влади. Форми взаємодії органів місцевого самоврядування з місцевими органами виконавчої влади.
  13. Припинення повноважень органів місцевого самоврядування в Україні: підстави та порядок.
- Контрольні та уточнюючі питання:
1. Охарактеризуйте відмінності місцевого самоврядування від державної влади.
  2. Які принципи місцевого самоврядування ви знаєте?
  3. Які елементи формують систему місцевого самоврядування в Україні?
  4. Надайте визначення поняттю «територіальна громада».
  5. Які види державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування застосовуються в Україні?

Джерела для підготовки

Базова

1. Афанасьєва М.В., Бальцій Ю.Ю., Батан Ю.Д. [та ін.]. Конституційне право України: прагматичний курс : навч. посіб. / за заг. ред. М.В. Афанасьєвої, А.А. Єзерова ; тех. ред. Ю.Д. Батан. Одеса : Юридична література, 2017. 256 с.
2. Конституційне право України. Академічний курс : підручник: У 2 т. К. : Юридична думка. Т. 1 / за ред. В. Ф. Погорілка. 2006. 544 с. ; Т. 2 / За ред. Ю.С. Шемшученка. 2008. 800 с.
3. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Мелешевич. – К.: ВАІТЕ, 2021. – 528 с.
4. Конституційне право : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука ; [О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь та ін.] ; передм. М. І. Марчука. – Харків, 2019. – 484 с.
5. Курс конституционного права Украины : учебник / под ред. М.А. Баймуратова, А.В. Батанова: в 2 т. Т. 1 : Общая часть : основы теории конституционного права. Х. : Одиссей, 2008. 672 с. Т. 2 : Конституционный строй Украины. Сумы : Университетская книга, 2012. 799 с.
6. Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 260 с.
7. Проблеми сучасної конституціоналістики : навчальний посібник. Вип. 1 / М.П. Орзіх, М.В. Афанасьєва, В.Р. Барський, В.А. Григор'єв, А.А. Єзеров ; за ред. М. П. Орзіха. К. : Юрінком Інтер, 2011. 268 с.
8. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. Вип. 2. Конституційні перетворення в Україні / за ред. М. П. Орзіха. К. : Юрінком Інтер, 2012. 430 с.
9. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. Вип. 3. Сучасний український конституціоналізм / за ред. А. Р. Крусян. О. : Фенікс, 2015. 523 с.
10. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. Вип. 4. Конституційне гуманітарне право / [Н.В. Аніщук, М.В. Афанасьєва, Н.М. Бакаянова та ін.] ; за заг. ред. А.Р. Крусян, А.А. Єзерова. К. : Юрінком Інтер, 2018. 524 с.
11. Савчин М.В. Конституційне право України : підручник / відп. ред. М.О. Баймуратов. К. : Правова єдність, 2009. 1008 с.

Допоміжна:

1. Баймуратов М. А. Курс конституционного права Украины. Общая часть. Основы теории конституционного права / М. А. Баймуратов, А. В. Батанов. – Харьков : Одиссей, 2008. – 672 с.
2. Боняк В. О. Конституційне право України : навч. посіб. [для підготовки до іспиту за кредит.-модульн. системою навчання] / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філянїна. – 2-е вид., перероб. і допов. – Дніпро: Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 293 с.
3. Васильченко О. П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина та його ціннісні виміри в конституційному праві України : монографія / О. П. Васильченко. – Київ : Арт економі, 2014. – 475 с. Список рекомендованої літератури 470.
4. Веніславський Ф. В. Конституційне право України в схемах і таблицях : навч. посіб. [для студентів юрид. вузів та ф-тів] / Ф. В. Веніславський. – Харків : Право, 2014. – 376 с.
5. Гендерна політика в системі державного управління: підручник / [М. М. Білинська, Л. В. Гонюкова, Л. О. Воронько та ін.] ; за заг. ред. М. М. Білинської. – Запоріжжя : Друк. світ, 2011. – 132 с.
6. Гошовська В. Г. Основи гендерної політики в парламентській діяльності : навч. посіб. / В. Г. Гошовська, Н. Б. Ларіна, В. В. Святненко ; за заг. ред. В. А. Гошовської. – Київ : НАДУ, 2011. – 100 с.
7. Григоренко Є. І. Конституція та засади конституційного ладу України у питаннях та відповідях : навч. посіб. / Є. І. Григоренко, О. С. Передерій. – Харків : Харків. ун-т повітряних сил ім. І. Кожедуба, 2010. – 172 с.
8. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / [І. І. Бодрова, С. В. Болдирєв, В. О. Величко та ін.] ; за ред. С. Г. Серьогіної. – 4-те вид., перероб. та допов. – Харків : Право, 2017. – 390 с.
9. Державне право зарубіжних країн. Особлива частина : навч. посіб. / Л. Д. Варунц, А. В. Войціховський, Т. І. Гудзь та ін. ; за ред. В. О. Серьогіної. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. – 292 с.
10. Закоморна К. О. Державне (конституційне) право зарубіжних країн (навчальні матеріали та схеми) : посібник [для підготовки до іспитів] / К. О. Закоморна. – Харків : Право, 2016. – 278 с.
11. Кагановська Т. Є. Конституційні засади сучасного державотворення : навч. посіб. у питаннях і відповідях / Т. Є. Кагановська, Є. І. Григоренко, Я. О. Григоренко, О. С. Передерій ; за ред. Т. Є. Кагановської. – Харків : Право, 2017. – 303 с.
12. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз : навч. посіб. / Н. В. Камінська. – Київ : КНТ, 2010. – 232 с.
13. Кобзин Д. А. Полиция и права человека : практ. пособие / Д. А. Кобзин. – Харьков : ХИСИ, 2011. – 335 с.
14. Ковалів М. В. Конституційне право України : навч. посіб. / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, М. М. Бліхар. – Львів : Ліга-прес, 2014. – 402 с.
15. Коломієць Ю. М. Державне право зарубіжних країн. Загальна частина : навч. посіб. / Ю. М. Коломієць. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 211 с.
16. Конституционное право зарубежных стран : учеб. / Н. В. Мишина, А. Р. Крусян, Д. Я. Гарраджаев и др. –

Харьков : Право, 2015. – 848 с.

17. Конституційна юрисдикція : підручник / [Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв та ін.] ; за ред. Ю. Г. Барабаша, А. О. Селіванова. – Харків : Право, 2012. – 168 с.
18. Конституційне право : навч. посіб. / [О. С. Бакумов, Л. Д. Варунц, Т. І. Гудзь та ін.] ; за заг. ред. М. І. Марчука. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. – 358 с.
19. Конституційне право України : підручник / [Л. К. Байрачна, Ю. Г. Барабаш, Ф. В. Веніславський та ін.] ; за заг. ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Харків : Право, 2008. – 416 с.
20. Конституційне право України : посіб. для підготовки до іспитів / [Ю. Г. Барабаш, Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин та ін.]. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2016. – 345 с.
21. Конституційне право України : посіб. для підгот. до іспитів / [Ю. Г. Барабаш, Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин та ін.]. – 4-тє вид., перероб. та допов. – Харків : Право, 2017. – 369 с.
22. Конституційне право України: прагматичний курс : навч. посіб. / М. В. Афанасєєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан та ін. ; за заг. ред. М. В. Афанасєєвої, А. А. Єзерова. – Одеса : Юрид. літ., 2017. – 256 с.
23. Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / авт.-упоряд.: В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін. ; за заг. ред. В. О. Серьогіна. – Харків : ФІНН, 2009. – 664 с.
24. Нестерович В. Ф. Виборче право України : підручник / В. Ф. Нестерович. – Київ : Ліра-К, 2017. – 503 с.
25. Нестерович В. Ф. Практикум з Конституційного права України / В. Ф. Нестерович. – Київ : Ліра-К, 2018. – 639 с.
26. Онишко О. Б. Забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності : курс лекцій / О. Б. Онишко. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 256 с.
27. Пищуліна О. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті Європейської стратегії України / О. Пищуліна. – Київ : Заповіт, 2016. – 244 с.
28. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : монографія / О. С. Проневич. – Харків : НікаНова, 2011. – 509 с.
29. Серьогін В. О. Право на недоторканість приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці : монографія / В. О. Серьогін. – Харків : ФІНН, 2010. – 608 с.
30. Сухонос В. В. Монархія як державна форма: історико-теоретичний та конституційно-правовий аспекти : монографія / В. В. Сухонос. – Суми : Мрія-1, 2010. – 368 с.
31. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні : посібник / Британ. рада в Україні ; Лаб. законодав. ініціатив ; Асоц. «Соц.-Екон. Стратегії та Партнерства». – Київ : Ленвіт, 2012. – 64 с.
32. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник / В. Л. Федоренко. – Київ : Ліра-К, 2016. – 615 с.
33. Циверенко Г. П. Народне волевиявлення в Україні : навч. посіб. / Г. П. Циверенко. – Київ : КНТ, 2012. – 144 с.
34. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: академічний курс / В. М. Шаповал. – Київ : Юрінком Інтер, 2018. – 461 с.
35. Шаптала Н. К. Конституційне право України : навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. – Запоріжжя : Дике Поле, 2012. – 479 с.

13 Інформаційні ресурси

1. Верховна Рада України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
2. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua
3. Президент України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/>
4. Рада національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.rainbow.gov.ua>
5. Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/>
6. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua->
7. Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua>
8. Судова влада України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: www.court.gov.ua
9. Конституційний Суд України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: www.ccu.gov.ua
10. Державне підприємство «Українська правова інформація» [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://oviu.com.ua>
11. Інформтехнологія (НАУ) [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>
12. Нормативні акти України [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.nau.odessa.ua/naucdshop>.
13. Національна бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>
14. Офіс Ради Європи в Україні [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/hr/index.htm>
15. Сайт Європейського Союзу. [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.europa.eu.int>
16. Сайт представництва ООН в Україні [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua>
17. Контакти агенцій ООН в Україні [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/contacts/>
18. Доступ до законодавства Європейського Союзу [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/en/index.htm>.

14 Офіційні веб-сайти міжнародних установ та організацій

1. **United Nations official homepage** [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт.- Режим доступу:

<http://www.un.org/>

2. **Міжнародний суд** [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт .- Режим доступу: <http://www.icj-cij.org>

3. **Міжнародний кримінальний суд** [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт .- Режим доступу: http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/Pages/default.aspx

4. **Офіційний сайт Інтерполу** [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт .- Режим доступу: <http://www.interpol.int/>

5. **Amnesty International** [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт .- Режим доступу: <http://www.amnesty.org/>

6. **Human Rights Watch** [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт .- Режим доступу: <http://www.hrw.org/>